

Д. М. Говорун, аспірантка кафедри кримінального процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОСТІ

Конституція України у ст. 3 закріплює вихідне положення, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Мета діяльності органів, що здійснюють кримінальне провадження, визначена у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Ця діяльність має бути спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Концепція, яка була закладена в основу КПК, спрямована на розширення змагальних засад та підвищення активності всіх учасників кримінального провадження. Разом з тим системний аналіз положень КПК дозволяє прийти до висновку, що активність потерпілого під час кримінального провадження значно обмежена. Навіть угода про примирення може бути укладена тільки у випадках, коли кримінальне правопорушення завдає шкоди приватним інтересам (інтересам фізичної особи) та/або майновим інтересам юридичної особи, тобто лише щодо діянь, які посягають на приватні інтереси та не зачіпають значною мірою публічних інтересів¹.

Обмеження активності потерпілого пов'язане також із тим, що потерпілий, його представник не відносяться за змістом КПК до жодної із сторін кримінального провадження (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК). Більшість же процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів, застосування заходів кримінального провадження та ін., виправі здійснювати тільки сторони кримінального провадження (ч. 2 ст. 163, ч. 1 ст. 225, ч. 4 ст. 286 КПК та ін.).

¹ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/>.

Права потерпілого під час здійснення кримінального провадження визначаються положеннями ст. 56 КПК. Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 56 КПК потерпілий наділений правом брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі. За змістом ч. 3 ст. 93 КПК потерпілий вправі ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Але реалізувати вказані права потерпілий може лише шляхом подачі відповідного клопотання у порядку, передбаченому ст. 220 КПК, тобто звернувшись до слідчого, прокурора.

Проблемним питанням, пов'язаним із реалізацією права, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 56 КПК, є можливість потерпілого ініціювати проведення експертизи. Зі змісту ст. ст. 242, 243 КПК випливає, що правом самостійного залучення експерта потерпілий не наділений. До того ж відповідно до ч. 2 ст. 101 КПК надати висновок експерта суду має право лише сторона кримінального провадження.

Отже, потерпілий може тільки подати відповідне клопотання до слідчого, прокурора в порядку, установленому ст. 220 КПК. Разом з тим слідчий, прокурор можуть відмовити у задоволенні вказаного клопотання, про що виноситься постанова. Постає питання: що робити у цьому випадку потерпілому? Чи може ця постанова бути оскаржена?

Згідно з ч. 1 ст. 243 КПК у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про залучення експерта до слідчого судді може звернутися лише сторона захисту, до якої за чинним КПК потерпілий не відноситься. З іншого боку, потерпілий не може також оскаржити названу постанову до слідчого судді, оскільки ч. 1 ст. 303 КПК встановлює вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування до прокурора чи прокурора вищого рівня чинним КПК не передбачена.

Внаслідок подібного законодавчого регулювання практична реалізація прав потерпілого у кримінальному провадженні є ускладненою. За таких умов визначальною є діяльність органів, що здійснюють кримінальне провадження, яка має бути спрямована на створення належних умов для ефективної реалізації учасниками кримінального провадження своїх прав. Саме на ці органи покладається публічний обов'язок із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

Як справедливо зазначає О. В. Верхогляд-Герасименко, під забезпеченням прав людини у сфері кримінального процесу слід розуміти діяль-

ність компетентних державних органів, які здійснюють кримінальне провадження, що полягає у виконанні певних процесуальних дій, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації прав кожним суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, їх охорону, а у випадку порушення або можливого порушення – вжиття заходів щодо запобігання їх порушення або ефективного відновлення (захисту прав)¹.

Тобто забезпечення прав потерпілого – це не лише їх пасивне дотримання, а обов'язок здійснювати активну діяльність, спрямовану на їх захист та відновлення у випадку порушення. На думку О. Г. Шило, активність органів, які здійснюють кримінальне провадження передбачає ефективне використання ними своїх повноважень в інтересах захисту прав учасників кримінального провадження, яке має здійснюватися з дотриманням вимог чинного законодавства².

Така активна діяльність відповідає загальним завданням кримінального провадження та є безпосередньою вимогою засади публічності. Саме засада публічності визначає вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, спрямовані на виявлення злочинів та осіб, які їх вчинили, кримінальне переслідування таких осіб, притягнення їх до кримінальної відповідальності, прийняття кримінальних процесуальних рішень за власним розсудом, а також межі активності інших учасників кримінального провадження внаслідок виконання ними професійних обов'язків у конкретному кримінальному провадженні з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Отже, для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого органи, що здійснюють кримінальне провадження, повинні виконувати низку процесуальних обов'язків, визначених у КПК. Виконання ж посадовими особами процесуальних обов'язків становить собою активну діяльність у кримінальному судочинстві, пов'язану з реалізацією норм права. Вказана діяльність притаманна всьому кримінальному провадженню і є частиною нормативного змісту засади публічності.

Водночас, хоча на органи, які здійснюють кримінальне провадження і покладається публічний обов'язок із забезпечення прав потерпілого проте внаслідок недосконалості нормативної регламентації вказаних прав виконання цього обов'язку є ускладненим, що вимагає внесення відповідних змін до КПК.

¹ Верховляд-Герасименко, О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу [Текст] : монографія / О. В. Верховляд. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 14.

² Шило, О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [Текст] : монографія / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – С. 121.